

Prof. Dr.
Nizami Cəfərov
Prof. Dr.
Mehmet Akif Tural

ATATÜRKÜN AZƏRBAYCAN SİYASƏTİ (öz dili ilə)

Azərbaycanda Atatürk Mərkəzi

Prof. Dr. Nizami Cəfərov
Prof. Dr. Mehmet Akif Tural

ATATÜRKÜN

AZƏRBAYCAN SİYASƏTİ

(öz dili ilə)

ÇAŞIOĞLU
2008

ÖN SÖZ

Türkiyə Cümhuriyyətinin qurucusu, türk dünyasının böyük liderlərindən biri olan Mustafa Kamal Atatürkün xarici siyasətinin əsaslarını həmişə bir hədəf – Türkiyə Cümhuriyyətini qurub möhkəmləndirmək, yurdda sülh, cahanda sülhə nail olmaq təşkil etmişdir. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində geniş miqyas almış ümumtürk dövləti, yaxud turançılıq ideyasının dövrün real beynəlxalq vəziyyətinə uyğun gəlmədiyini görəndə Atatürk milli demokratik bir dövlət yaratmaq uğrunda mübarizə apararaq öz məqsədinə çatsa da, heç zaman unutmamışdır ki, eyni etnik-mənəvi sistemin tərkib hissəsi olan türklərin siyasi-ideoloji birliyi qaçılmazdır. Ona görə də yeganə müstəqil türk Cümhuriyyəti tarix meydanına ümumtürklüyün birbaşa varisi kimi çıxmış, etnosun ən qədim zamanlardan gələn potensialını özündə

Prof. Dr. Nizami Cəfərov
Prof. Dr. Mehmet Akif Tural

Atatürkün Azərbaycan siyasəti (öz dili ilə). Bakı, Çarşıoğlu - Azərbaycanca Atatürk mərkəzi, 2008. - 84 s.

** Türkiyə Cümhuriyyətinin qurucusu Mustafa Kamal Atatürkün nitq, çıxış və mülahizələri əsasında hazırlanmış kitab-toplu böyük öndərin Azərbaycan siyasətini əks etdirir.*

A 4702060104-472
082-08

© Çarşıoğlu nəşriyyatı, 2008

ehtiva etmək iddiasını nümayiş elətdirməkdən çəkinməmişdir. Və Türkiyə Cümhuriyyətinin qurucusu 30-cu illərdə özünəməxsus cəsarətlə türk dünyası ilə əlaqələrin – «körpülər»-in həmişə sağlam saxlanılmasını, etnik-mədəni bağların möhkəmləndirilməsini vəsiyyət etmişdir.

Atatürkün Azərbaycan siyasəti onun ümumi xarici siyasətinin üzvi tərkib hissəsidir.

Milli mücadilə dövründə imperialist dövlətlərin təzyiqinə qarşı dayanmaq üçün Sovet Rusiyası ilə səmimi münasibətlər yaradan, lakin bir kommunist imperiyası ilə bu cür münasibətlərin axıracan gedəcəyinə inanmayan (və ömrünün son illərində bunu açıqca etiraf edən) Atatürkün guya Azərbaycanın müstəqilliyinə laqeyd münasibət göstərdiyini iddia etmək yalnız dövrün, zamanın siyasi konyukturasını, tarixin məntiqini anlamamaqdan irəli gələ bilər. Ən böyük liderlər belə ürəklərindən (və beyinlərindən) keçənləri deyil, bacardıqlarını edirlər. Atatürk, hər şeydən əvvəl, Osmanlı imperiyasını paytaxtına qədər işğal eləmiş müxtəlif məqsədli düşmənləri dəf etmək üçün xalqın iradəsini bir yerə toplaya bildi. İkinci

cisi, Vətənin o zamana görə mümkün ola biləcək həddlərini müəyyənləşdirdi. Və üçüncüsü türk xalqının (ümumən türk etnosunun) müstəqil demokratik dövlət (cümhuriyyət) qurmaq istedadını bütün dünyaya nümayiş etdirdi.

Sovet Rusiyası həm milli mücadilə, həm də Cümhuriyyət quruculuğu illərində Atatürkün (və Atatürk inqilablarının), dünyada demək olar ki, yeganə ciddi müttəfiqi idi. Bir-birinin daxili işlərinə qarışmamaq şətilə bu dostluğa ehtiyac vardı... Və Atatürk istəsəydi belə Azərbaycanı Sovet Rusiyasının pəncəsindən xilas edə, müstəqil Azərbaycan Cümhuriyyətinin yaşamasına kömək göstərə bilməzdi. Bununla belə 18 oktyabr 1921-ci ildə Ankaradakı Azərbaycan səfirliyi qarşısında çıxış edərkən söylədiyi fikirlər, keçirdiyi hisslər onun Azərbaycan sevgisinin möhtəşəmliyini göstərir. «Azərbaycan bayrağının Türkiyə bayrağının yanında, Türkiyə səmasında dalğalanmasını görmək bütün millətimiz üçün böyük bir bayramdır. - deyən Atatürk, çox güman ki, yalnız Türkiyə türklərinin deyil, bütün türklərin – türk millətinin əhvali-ruhiyyəsini ifadə edirdi.

Milli mücadilə qəhrəmanı Qazi Mustafa Kamal 1918-1920-ci il-

lərdə Azərbaycanda gedən mürəkkəb ictimai-siyasi proseslərdə Azərbaycan türklərinin öz milli iradəsini lazımı şəkildə ortaya qoya bilməmələrindən narahat olduğu kimi, sonrakı illərdə də Azərbaycandakı vəziyyətlə ardıcıl olaraq maraqlanmış, Türkiyədəki azərbaycanlı mühacirlərlə təmasda olmuşdur... Ermənilərin Şərqi Anadolu və Azərbaycan türklərinə qarşı apardıqları qətləmin qarşısını almaq, «Ermənistan»ın hüduqlarını genişləndirmək siyasətinin irticaçı xarakterini bütün dünyaya bəyan etmək uğrunda mübarizə aparan Atatürk «erməni məsələsi»nin türk dünyası üçün nə qədər ciddi problemlər yaradacağını dərinlən bilən türk liderlərindən idi. Lakin gücü yalnız ona çatdı ki, Şərqi Anadoluda erməni dövləti qurmaq iddiasının qarşısını ala, erməniləri Türkiyə Cümhuriyyəti hüduqlarından kənara – Şərqa ata bildi...

Atatürkün Azərbaycan siyasətini əks etdirən sənədləri ilk dəfə toplu şəkildə nəşr edərkən düşünürük ki, bu sənədlər Azərbaycan tarixinin ən mübahisəli dövrlərindən birinin daha obyektiv şəkildə öyrənilməsinə təsirsiz qalmayacaqdır.

M.K.Atatürkün nitq, çıxış və müşahidələrindən alınmış mətnlər necə varsa o cür verilmiş, böyük öndərin dil- üslubuna toxunulmamışdır.

ERZURUM KONGRESİNİ AÇARKEN

23 Temmuz 1919

... Efendiler!

Vaziyet-i umumiye ve hususiye hakkında cümlenizce malum olan bazı hususları burada tekrar hatırlatmayı faydadan hali bulmuyorum:

... e) Ahiren devletler arasında hasil olan rekabet

Erzurum'da Kongrenin toplandığı okul

münasebetiyle İngilizlerin Kafkasya'dan kamilen çekilmesine karar verilmiş ve tatbikat bir müddetten beri başlamıştır, İtalyan kuvvetlerinin Batum tarikiyle Kafkasya'ya gelmesi mukarrer ise de İtalya'daki ve Kafkasya'daki ahvali dahiliye münasebetiyle bu kararın tatbikından korkuyorlar.

f) İstiklali millilerini tehlikede gören ve her taraftan istilaya maruz kalan Rus milleti bu tahakkümü umumiye karşı bütün efradı

milletinin kudreti müsterekesiyle çarpışıp ve umumun malumu olduğu veçhile bu kuvvet kendi memleketleri dahilinde galebe çalmış ve kendi üzerine musallat olan milletleri de daire-i nüfuz ve sirayetine almakta bulunmuştur.

g) Şimali Kafkas, Azerbaycan ve Gürcistan biribirleriyle ittihat ederek mevcudiyeti milliyeleri aleyhine yürümek isteyen Denikin ordusunu harben tazyik ve Karadeniz sahiline sürmüştür.

h) Ermenistan'a gelince: Bir fikri istila perverde eden Ermeniler, Nahcivan'dan Oltu'ya kadar bütün ahali-i islamiyeyi tazyik ve bazı mahallerde katliam ve yağmagerlikte bulunuyorlar. Hudutlarımıza kadar islamı mahva mahkum ve hicrete mecbur ederek vilayat-ı şarkeyimiz hakkındaki emellerine doğru emniyetle takarrübetmek ve

Erzurum kongresi

bir taraftan da 400 bin olduğunu iddia eyledikleri Osmanlı Ermenisini bir istinatgah olmak üzere memleketimize sürmek istiyorlar...

KUVAY-İ MİLLİYE'NİN VAZİYETİ

(25.X. 1919)

Tan muhəbirinə deməç.

(Tasvir-i Efkar)

... – Ermeni meselesi hakkında ne düşünüyorsunuz? Erzurum, Van, Bitlis vilayetlerinden pek mahdut surette bir miktar arazi terkine muarız mıdır?

– Osmanlı hududu haricinde müteşekkil bir Ermenistanı memnuniyetle görürüz...

ERKANI HARBİYE-İ UMUMİYE REİSİ İSMET BEYİN
UMUMİ VAZİYET HAKKINDAKİ DEMECİ
MÜNASİBETİYLE

8 Temmuz 1920

... Efendiler, Azərbaycan'dan buraya bazı kuvvetlerin geleceğinden bahsolununca, ne lüzumu var, biz kafi kuvaya malikiz zemininde bazı sözlər söyləndiğini işittim. Heyeti celilenizce malumdur ki, bizim cümlemizin ve Heyeti icraiyesimizin takip ettiği düstur, kendi maksadımızı, hayatımızı, şerefimizi kendi kuvvet ve mevcudiyetimizle kurtarmak ve temin etməkdir. Fakat mevcudiyetimize tasallut eden bütün garp alemleri, Amerika da dahil olduğu halde, tabiatıyla azım bir kuvvet teşkil ediyor. Biz de şüpheş esasta yalnız kendi kuvvetimize istinadetməklə beraber, bizim hayatımızla alakadar olan bilcümle kuvvetlərdən azami derecede istifadədə kusur etməyeceğiz və böyle bir kuvveti raddetmə bittabi doğru bir şey değıldir. Gelməkte olduğundan bahsedilən kuvvet isə bizim kuvvetimizi pek çok tezyidetmez. Fakat yalnız şark alemleri islamın mukadderatımızla ne kadar yakından alakadar olduğunu

göstereceğı için bizce haiz-i kıymettir. Bilhassa bu nokta-i nazardan gelecek olan kuvvetin–ki belki daha çok kuvvetlərin piştarını teşkil eder– bir kıymet-i mahsusası vardır. Efendiler, bir de bolşeviklik alemindən bahsolundu. Yine diğər zamanlarda da bahsolunmuşdur ki; biz bolşevikləri aramış və bulmuşuzdur və en son temasımız az çok maddi və kati bir şəkə girmişdir. Resmen Sovyet Cumhuriyetiylə muhabərə edilmişdir. Pekala cərəyan eden muhabərə muhteviyatını biliyorsunuz. Sovyet Cumhuriyeti bizim muhtac

olabileceğimiz maddi muavenetin hepsini vadetmişdir. Silah, top, para vadetmişdir (bravo sesləri, alkışlar). Eğər şimdiye kadar maddi olan bu muavenetlərdən istifadə edememiş isek o kabahət ne bizdə və ne de Sovyet Cumhuriyetindedir. Belki son günlərdə Kafkasya'da vukua gələn suitefehühmat neticesidir. Bu suitefehühmatın tamamıyla önünə geçilmək üzere bulunuluyor efendim...

**MİLLİ MÜCADELEDE BİRAN EVVEL MUVAFFAK
OLMAK İÇİN SUBAYLARDAN KİTALAR TEŞKİLİ,
MİLLETVEKİLLERİNİN GÖNÜLLÜ
KUVVETLER TEŞKİL ETMELERİ VE SUBAYLARIN
YANLARINDAKİ HİZMET ERLERİNİN ALINMASI
HAKKINDAKİ TAKRİR MÜNASEBETİYLE**

12 Temmuz 1920

... Bu meyanda Azerbaycan'dan da bahsolundu. İttisalizimde bulunan Azerbaycan'a bir seneden beri propagandacılar gönderilmesi vesaire... Zannediyorum ki bendenizden evvel idare-i kelim eden arkadaşımız Azerbaycan'la yakından alakadardır. Bittabi kendileri çok iyi bilirler ki, orada yakın zamana kadar büsbütün başka mahiyette bir hükümet mevcut idi. Halbuki son zamanlarda Azerbaycan içinde bir takım inkılabat oldu. Bu inkılabatın esbab-ı hakikiyesini tetkik buyurmanızı rica ederim. Binaenaleyh Türkiye, Azerbaycan kardeşine kendi nokta-i nazarlarını, hissiyat-ı uhuvvetkaranesini ve atiyeye ait bütün mütalaatını iblağ etmiştir ve Türkiye Azerbayca n'a kumandan göndermiş, zabıt göndermiş, hər şey göndermiştir. Azerbaycan askeri mevcudiyetini bu suretle kendine layık bir tarza

ifrağ etmiştir. Binaenaleyh Türkiye Azerbaycan'la çok alakadar olmuştur. Fakat biz arzu ederdik ki, Azerbaycan bizimle bizden daha çok alakadar olsun. Binaenaleyh soruyorum, Azerbaycanlılar niçin kuvvet göndermediler? Fakat biz gönderdik Efendiler. Biz gönderdik ve semerat-ı nafiasını da aldık...

ERZURUM MİLLETVEKİLİ DURAK VE
ARKADAŞLARININ, ŞARK CEPHESİ KUVVETLERİNİN
MÜTECAVİZLERE KARŞI MUKABELE ETMEMELERİ
SEBEPLERİNİN BİLDİRİLMESİ HAKKINDAKİ
SUAL TAKRİRİ ÜZERİNE

14 Ağustos 1920

Efendim, seyahat münasebetiyle gaybubet ettiğimiz sırada rüfeka-yi muhteremimizden bazılarınınverdiği takrirdə Şark Cephe-si hakkında tafsilat arzu buyurulmaktadır. İhtimal bu takrir huzuru alinizde okunmuştur.

Fakat arkadaşlarımızın tenevvür istedikleri noktaları bir daha hatırlatmak maksadiyle aynen okuyacağım:

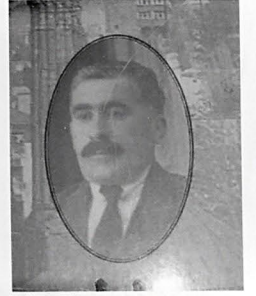
Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine,

Şu günlerde Şark Cephesinde, bilhassa Erzurum hudutlarında Ermenilerle Gürcülerin fazla faaliyeti meşhut olduğu hatta Gürcüler Erzurum'un şimal hudutlarına ve Ermenilerin de şark hudutlarında şiddetle taarruz ettikleri ve bu meyanda bilhassa.

Olti'nin de işgal edildiği istihbar ediliyor.

Süleyman Necati Güneri

Hüseyin Avni Ulaş

Diğer taraftan islam bolşevik ordusunun piştarları da Erzurum'a geldiği söyleniyor. Şark cephesinde kuvvetlerimizin Ermeni ve Gürcülerin taarruzunu def'e değil, hatta taarruz ederek bütün memleketlerini istilaya kaadir bulunduğuna kaniiz. Acaba orada bulunan kuvvetlerimizin mukabele etmemesi bir esbab-ı siyasiyeden mi

münbaistir? Bu muğlak mesele hakkında her halde hükümetin bize müstacelen izahat vererek tenvir eylemesini talebederiz.

2 Ağustos 1336

Erzurum	Erzurum	Erzurum	Olti
Durak	Süleyman Necati	Hüseyin Avni	Yasin

Efendiler, bu sualı soran arkadaşlarımızın cidden hakkı vardır. Filhakika birkaç aydan beri Kafkasya'da ve Şark cephesinde cereyan eden ahval, enzar-ı umumiyemizde muğlak, mütenevvi ve zahiren yekdiğerine muariz safahat göstermiştir. Bu sebeple sorulan sualleri esas ittihaz ederek heyeti aliyenize izahat vermediği heyeti vekileniz de pek muvafık görmüştür.

30 Mayıs ve 4 Haziran tarihlerinde Şark Cephesi Kumandanı tarafından Heyeti Vekileye bir teklif vaki olmuştur. Teklif şu idi: Evvela; Erzurum' da bulunan heyeti murahhasamızın Kars- Bakü üzerinden tirenle serian Moskova'ya gidebilmesini temin için. Saniyen: Ermenistan dahilinde ahali- i İslamiyeye icra edilmekte olan katliamı tevkif için. Salisen: Ermenilerin ilk fırsatta Erzurum'u dahi

ellerine geçirmek için faaliyet ve teşebbüsatta bulunacaklarından, Ermeni ordusuna, karşı hakim ve müsait bir vaziyet-i asliye almak için zaten Brestlitovsk ve Batum muahedeleri ile bizim olan Elviye-i Selase dahilindeki Sankamış, Soğanlı dağlarını ve Soğanlı dağlarının geçitlerini işgal etmek faydalı olacağı bildiriliyordu. Bu üç sebepten bilhassa sonuncusu Heyeti Vekilece de tetkik olundu ve muvafık görüldü. Zaten Meclisi aliniz Elviye-i Selase'nin zamanında, zamanı münasibinde işgali salahiyetini Heyeti Vekileye vermiş olduğundan buna istinaden kumandanın teklifini kabul etti. Binaenaleyh, 6 haziran tarihinde Şark ordumuzun hareket-ı askeriye icrası için hazırlanmasını emrettik. Ordu hazırlığıyla işgal etmekte bulunduğu bir sırada takriben on gün sonra, 16 Haziranda, akdemce tarafımızdan Moskova'ya gönderilmiş olan murahhaslarımızdan birisi memleketimize avdet etti. Bu zat, cümlemizce malum olan Sovyet Cumhuriyeti Hariciye Nazırın (Çiçerin)in mektubunu getirdi. Diğer raporlar ve mektuplar muhteviyatından sarf-ı nazar Rusya Sovyet Cumhuriyeti Hariciye Nazırının, hükümetleri namına Meclisi alinize, Meclisi aliniz riyasetine hitaben yazmış olduğu mektup burada

okunmuştu. Tahattur buyurulursa denmişti ki; Ermenistan, Acemistan ve Türkiye hudutlarının tesbitinde Rus Sovyet Hükümetinin tavassutiyle meselenin siyaseten halli mümkündür. Diğer layiha ve mektuplarda bu nokta daha ziyade izah edilmekte idi.

Ve bu izahata nazaran herhalde bizim Ermenilere daha ziyade taarruz etmemizi Rus Hükümeti Cumhuriyesi arzu etmiyordu, muvafik görmüyordu. Fakat biz, Elviye- i Selase dahilinde bulunan her hangi bir noktayı işgal etmek demek, Ermenistan'a taarruz demek olamayacağından, zaten karar vermiş olduğumuz hareket- i askeriye hakkında bir muhalefet görmedik ve bunun üzerine Şark Ordusu Kumandanına hareket- i askeriyye devam etmesini ve tacil etmesini emrettik. Fakat bundan birkaç gün sonra idi ki yeni gelen resmi bir haberde Rusya Hükümetinin bir heyeti sefaretine nezdimize gelmek üzere Kars üzerinden tirenle hali harekette bulunduğunu anlaşıyordu. Bunun üzerine bu gelecek olan heyeti sefaretle zaten Erzurum'da bulunmakta olan heyeti murahhasamızın mülakatını mütaakip harekete başlamak üzere, hareketin tevkifini emrettik ki bu yirmi hazıranda idi efendim, bu esbaptan dolayı 20

Hazıranda Şark Ordumuzun hareket- i taarruziyesini tevkif etmiş olduk. Bu arz ettiğim mesele şark vaziyet i umumiyesi içinde ve Türkiye'nin, Bolşevik Hükümetiyle olan münasebat-ı umumiyesinde ufak bir parça, bir şafhadır. Bunu daha iyi ihata etmek için ve esasen vaziyeti de teyid etmek için baştan başlayarak vaziyeti daha vasi bir daire dahilinde izah edeceğim:

... Efendiler, Şark aleminin bilakayd-ü şart sahibi, mutasarrıfı olmak emelini mağrur kafalarına sokmuş olan İtilaf Devletleri, kendi hayat ve mevcudiyetlerinin devam ve bakasının, bu tesahupta ve bu tasarrufta olduğunu pek güzel takdir etmişlerdir. Binaenaleyh bu tesahup ve tasarrufu temin etmek için başta İngilizler olmak üzere bütün İtilaf Devletleri, bir taraftan tekmil kullanabildikleri vasıta ve kuvvetlerle bizi mahvetmek, bizi ezmek için çalıştıkları bir sırada, diğer taraftan da bütün beşeriyet-i mazlumeyi tahlis için çalışan Bolşeviklerin, mazlum milletimize el uzatılmaması için yine servetlerini kuvvet ve kudretlerini sarfederek uğraşmışlardır.

Fakat Bolşevik Cumhuriyeti, hem kendi hayat ve mevcudiyetlerinin ehemmiyetini taz'if etmek, hem de İtilaf Devletlerinin

pençe-i zulmünden kurtuldukları takdirde, alemşümül olan inkılabın istihsalı gayatı için kendilerine en kuvvetli, en kudretli bir muavin ve müzahir olacak milletimizin dest-i vifak ve ittihadını tutmak için teşebbüs-ı fiiliyede bulunmuştur. Yaptığı teşebbüs Efendiler; onuncu ve on birinci ordularını doğrudan doğruya Kafkasya'ya, Şark Cephesine tahsis etmek oldu. Bu ordular, bizim delaletimiz, tesirimiz ve hizmetimiz sayesinde suhuletle Şimalı Kafkasya'yı geçtiler ve Azerbaycan'a dahil oldular ve Azerbaycanlılar da gelen orduları kemali sükunetle kabul ettiler. Bu ordular bir taraftan Ermenistan ve Gürcistan hudutlarında lazımgelen tedabiri ve vaziyet- i askeriyeyi aldılar. Diğer taraftan da maddeten bizimle tesis-i irtibata tevessül ettiler-ki bu mayıs aylarında idi. Tam bu sırada idi ki; Lehistan'da cereyan eden ahval, vakayi ve hadisat gittikçe Bolşeviklerin aleyhine olarak kesb-i ehemmiyet etmişti ve Bolşevik Hükümeti mümkün olduğu kadar çok kuvveti Lehistan cephesine sevk etmek mecburiyetinde idi. Buna binaen Kafkasya'ya sevk etmiş olduğu, tahsis ettiği ordulardan onuncu orduyu kamilen simale sevketti. Onbirinci ordunun da bir kısmını sevketti.

Binaenaleyh Kafkasya'da Ermenilere, Gürcülere ve heyeti umumiyeye karşı maddi kuvvetleri tenakus etti ve zayıf bulundu. İşte tam bu sırada İngilizlerin mütemadı gayretleri ve teşvikleri eseri olarak, İngilizlere bendelik etmekle zevk alan Azerbaycan'ın müsavat hükümeti ve bu hükümetin hempalarının teşvikatiyle, şüphe yok Gürcülerin ve Ermenilerin dahliyle, ordunun Bolşevik ordusunun tamamen gerilerine düşen Gence havalisinde Azerbaycan'ın muhalif kuvvetleri tarafından bir irtica vücuda

Nuru Paşa

getirildi. Bu hadise üzerine Onbirinci olordu Kumandanı Ermeni ve Gürcü hudutlarında bulunan kuvvetlerin kaffesini çekti ve bunlarla tatil-i muhasamat etti ve topladığı kuvvetlerle yirmi iki mayısta Gencede isyan eden kuva-yı muhalife aleyhine hareket etti ve onları kamilen tedip ve tenkil etti. Nuru Paşa cümlelizce malum

bir zattır. Bu zatın tahtı kumandasında iki üç bin kişiden mürekkep bir Azeri kuvvet vardı. Bu zatı İngilizler her nasılsa iğfal etmişler, kendisiyle beraber kuvvetini kendi lehlerine istimal etmişlerdi. Yani, Nuri Paşa ve kuvvetleri dahi bu kırmızı ordu aleyhine diğer irtica edenlerle beraber hareket etmişti. Onun için Onbirinci Ordu Gence'deki usatı tedip ettikten sonra Akdam istikametinde yürüdü. Akdam, Gence'nin cenubu şarkısindedir. Orada dokuz haziran tarihinde Nuri Paşa kuvvetlerini de mağlup ve perişan etti. Mağlup olan bu kuvvetler Akdam'dan sonra cenuba, İran içlerine doğru çekildi. Bilahare bunun neticesini de arzedeceğim. Akdam hadisesinden sonra Kızılılordu Şuşa üzerinden Gerus'a geldi. Bilahadise Gerus'u işgal etti. Gerus'a gelen otuz ikinci Rus Kızıl fırkasıdır ki- bu, dört temmuzdadır efendim – bu kuvvetlerin hareketini burada bırakalım ve bizim hududumuzu aynı tarihlerde gözden geçirelim.

Ermeniler; kızıl kuvvetler kısm-ı küllisinin bu havaliden uzaklaşmasından ve Azerilerin kızıl kuvvetler aleyhine isyan etmesinden ve bizim hareketimizin siyasi esbaba istinaden tevkif

ettirilmesinden istifade ederek, derhal on dokuz haziran tarihinde, bir iki kolla Oltu Şurası aleyhine, diğer bir kısım kuvvetleriyle de Zengisar Şurası aleyhine taarruz hareketına başladılar. Filhakika gerek Zengisar Şurası ve gerek Oltu Şurası, bizim eski hududumuzun ilerisinde ve doğrudan doğruya Ermeni Cumhuriyetini yakından tehdit eden vaziyetlerdir. Binaenaleyh bu tehdidenci vaziyetten kendilerini kurtarabilmek için şu suretle istifadeye kıyam ettiler. Ermenilerin bu hareketi üzerine henüz o civarda bulunan Hariciye Vekilimiz tarafından Ermenistan Hariciye Nezaretine ve keza Şark Ordumuz Kumandanı tarafından Ermenistan ordusu kumandanına lazımgelen siyasi teşebbüsler yapılmakla beraber Erzurum ve havalisinde zaten mütehaşhit ve her an harekete müheyya bulunan ordumuz bazı tedabir almak mecburi-yetini hissetti. Ermeniler Oltu Şurası dahilinde Tuzla civarına kadar olan mahelleri işgale muvaffak olabilmişlerdir. Bittabi Oltu Şurasının milli kuvvetleri, bu Ermeni taarruzunu tevkif edecek kadar kuvvetli değildi. Onun için ordu, sol cenahını ileriye ve hududun öteki tarafına sürerek, Bardiz ve Tuzla hattını tuttu. Diğer taraftan da

Beyazıt cihetinden de lüzumi kadar kuvvetleri Zengisar Şurası dahiline geçirdi. Aras'ın cenubuna çekilmiş olan milî kuvvetlerle gönderilen bu kuvvet birleşti ve netice olarak gerek Zengisar'a ve gerekse Oltuy'a karşı hareket eden Ermeni kuvvetleri tevkif edildi. Bugün hali tevkiftedir. Binaenaleyh takririn bir noktasına cevap vermiş oluyorum. Taarruz eden Ermeni kuvvetlerine karşı büyük ve kahredici hareket yapmadık ve henüz yapmıyoruz. Fakat vuku bulan Ermeni taarruzları tevkif edilmiştir ve tevkif için de icabeden tedabir alınmıştır. Bundan sonra ağustosun onunda Ermeniler zırhlı tirenlerden istifade ederek Erivan ve Çulfa şimendiferleri boyunca şimalden cenuba doğru ilerlemeğe başladılar. Bu ilerleyen Ermeni kuvvetleri karşısında bizim hududu geçmiş ufak bir müfreze halinde kuva-yi muntazamamız vardı. Bu müfrezeyi faik düşman karşısında ezdirmemek için Aras'ın cenubuna ve garbına geçmek üzere emir verildi ve bu kuvvet de aldığı emir ve talimat dairesinde Ermenilerle ciddi muharibeyi kabul etmeksizin Aras'ın cenubuna gelmiştir ve bunun neticesi olarak, hududun yine öteki tarafında olan Şahtahtı yirmi dört temmuzda Ermeniler tarafından işgal edildi.

Hüdaaferin köprüsü

Demin arz etmiştim ki; temmuzda kızıl kuvvetler Gerus'a gelmişlerdir. Temmuzun hemen nihayetine kadar bu kuvvetler burada kaldılar ve kendilerine aleyhtar olan kuvvetlerin elinden silahlarını toplamakla vakit geçirdiler. Fakat Ermenilerin böyle Şahtahtı istikametinde ilerlemesi üzerine derhal bu kuvvet Nahcivan üzerine hareket etti ve yirmi sekkiz temmuzda yani Ermenilerin Şahtahtı'nı işgal ettiklerinden dört gün sonra piştarlariyle – ki bir süvari livasından ibarettir - Nahcivan'a vasil oldu. Bu kırmızı kuvvetin Nahcivan'a gelmesi üzerine Ermeniler bu kuvvetle gerisinde kalan kısm-ı küllisinin arasına girerek hattı ricatını katetmek için Ankelat

istikametinde hareket ettiler. Kızıl kuvvetler buna karşı da Şoşa'dan miktar-i kafi kuvveti 31 Temmuzda Ankelat istikametinde hareket ettirerek Ermenilerin maksatlarını mevki-i file koydurmadılar. 1 Ağustos tarihinde Rus Bolşevik Hükümetinin Kızıldorusiyle Büyük Millet Meclisi'nin ordusu Nahcivan'da birbiriyle maddeten birleşmiş oldu (alkışlar) oraya giden kuvvetlerimiz, kızıl kuvvetler tarafından merasim-i mahsusa ve ihtiramatı fevkalade ile kabul edilmişlerdir. Burada birleşen iki hükümet kuvvetleri diğer kuvvetler gelinceye kadar mahallinde müştereken tedabir ittihaz etmekle el'an bugün dahi meşguldür. Kızılordu süvarisinden Şahtahtı istikametine çıkan bazı seyyar kuvvetler Nahcivan'ın otuz kilometre kadar şimalinde Ermeni keşif kollarını bulmuş ve onları tar detmiştir. Demin bahsettiğim Nuri Paşa kuvveti Akdam'dan sonra Hüdaaferin'e gelmiştir. İran'a doğru hareket ediyorlardı. Bu kuvvetler, Nuru Paşa tarafından, doğrudan doğruya İngilizlerin emrine girmek için talimat almıştı. Fakat vakit ve zamaniyle haberdar olduk. Şark Ordumuz Kumandanı tedabir-i seria ittihaz etti ve binnetice bu kuvvetler tenvir edildi, irşat edildi ve bu kuvvetler

doğrudan doğruya tahtı kumandamıza alındı (teşekkür olunur sadaları). Ve Hüdaaferin'den sonra Nahcivan'a getirildi. Fakat tam bu kuvvetler Nahcivan'a geldiği sırada idi ki Ermeniler Nahcivan istikametinde demin izah ettiğim Şahtahtı'na taarruz ediyorlardı. Bu taarruz az çok sarsılmış bulunan bu Nuri Paşa kuvvetleri üzerinde iyi bir tesir bırakmadı. Başlarında bulunan Azeri kumandanlar da kuvvetlerini elde tutamayacak kabiliyette görüldü. Maahaza bu kuvvetin ele alınabilen kısmı on yedi temmuzdan itibaren yirmi üç temmuza kadar Beyazıd'a getirildi. Beyazıd'tan sonra Karakilise üzerinden Hasankale'ye ve Erzurum'a sevk olunuyor. İlk kademesi 31 Temmuzda Hasankale'ye vasil olmuştu. Bütün maruzatım, Ermenilere mücavir bulunan arazideki hareket ve hadisata şamildir...

... Efendiler; bütün bu tafsilatı tekrar hulasa etmek lazım gelirse şu noktalara işaret koymak istiyorum: anlaşılıyor ki Bolşevik Hükümeti bizimle irtibat ve temas yapmak için fiilen teşebbüsatta bulunmuştur. Ordu göndermiştir, ikincisi; vaziyetin bir iki aydan

beri şarkta mühmel, muğlak kalmış olması Lehistan vaziyetinden ileri gelmiş oluyor. Lehistan'a kuvvet gitmiş olmasıyla Ermenilerin, Gürcülerin, Azerilerin mahallı, muhalif ve muarız hareketleri buna sebebiyet vermiş olur. Üçüncüsü; bütün bunlara rağmen, burada kalan kızıl kuvvetlerin zafına rağmen Azerilerin, Gürcülerin, Ermenilerin mukavemet ve taarruzuna rağmen yine Kızılordu yol, vasıta buluyor ve imkan buluyor Nahcivan'a kadar gelip bizimle teması arıyor ve buluyor. Bu üç nokta; müşterek düşmanları binnetice mağlubetmek için azmetmiş olan iki milletin, iki hükümetin münasebatı atıyesinin de arzu edildiği vechile olacağına dair bir itminan verebilir. Hususı bir nokta-i nazardan da Ermenilerin bütün mütecaviz hareketleri tevkif edilerek onlara daima hakim bulunduğumuz görülüyor...

... Bu münasibetle Efendiler, yine şarka ait olan bir noktadan bahsedeceğim. Mesmu-u alileri olmuş olacaktır ki, son günlerde Bakü'da beynelmilel bir kongre yapılmaktadır. Resmi ve gayri resmi vuku bulmakta olan müracaatlarda bizden de oraya

murahhaslar davet ediyorlar. Bu davetler doğrudan doğruya halkımıza vuku buluyor. Trabzonlulara, Erzurumlulara, her tarafa bir takım davetnameler geliyor, gönderiliyor. Aldığımız malumata göre bazı yerlerden, bilhassa hududa civar yerlerden bazı zevat bu kongreye icabet etmiştir. Efendiler; her münasebet düştükçe arz etmiştim ve bu münasebetle de bir defa daha tekrar ve teyid etmek isterim ki; biz memleket ve milletimizin mevcudiyetini ve istiklalini kurtarmak için karar verdiğimiz zaman kendi nokta- i nazarlarımıza tabi bulunuyorduk ve kendi kuvvetimize istinadediyorduk. Hiçbir kimseden ders almadık, hiç kimsenin muğfil mevaidine aldanarak işe girişmedik. Bizim nokta-i nazarlarımız, bizim prensiplerimiz cümlece malumdur ki, Bolşevik prensipleri değildir ve Bolşevik prensiplerini milletimize kabul ettirmek için de şimdiye kadar hiç düşünmedik ve teşebbüste bulunmadık. Bizim itikadımıza göre, milletimizin temin-i hayat ve tealisi kendi kabiliyet-i hazmiyesiyle mütenasip olan nokta-i nazarlardır. Fakat esas itibarıyla tetkik olunursa bizim nokta- i nazarlarımız – ki halkçılıktır – kuvvetin, kudretin, hakimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilme-

sidir, halkın elinde bulundurulmasıdır. Yine şüphe yok ki, bu dünyanın en kuvvetli bir esası, bir prensiptir. Elbette böyle bir prensip Bolşevik prensipleriyle tearuz etmez. Vakaa bize milliyetperver derler. Fakat biz öyle milliyetperveranız ki, bizimle teşriki mesai eden bütün milletlere hürmet ve riayet ederiz. Onların bütün milliyetlerinin icabatını tanırız. Bizim milliyetperverliğimiz her halda hodbinane ve mağrurane bir milliyetperverlik değildir ve bahusus biz islam olduğumuz için, İslamiyet nokta-i nazarından bizim ümmetçiliğimiz vadır ki, milliyetperverliğin çizmiş olduğu daire-i mahdudeyi namütenahi bir sahaya nakleder ve bu itibarla da bu nokta-i nazardan bizim istikametimizde Bolşevik istikameti görülebilir. Bahasus Boşevizm millet içinde mağdur olan bir sınıf halkı nazar-ı mütalaaya alır. Bizim milletimiz ise heyeti umumiyesiyle mağdur ve mazlumdur. Bu itibarla dahi bizim milletimiz beşeriyeti tahlise müteşebbis olan kuvvetler tarafından himayeye şayestedir. Bunları söylemekten maksadım, bu noktayı açık, samımı ve katı olarak ifade ediyorum. Memleket ve milletimizi kurtarabilmek için, memleketin ahengini, intizamını muhafaza et-

mek lazımdır. Her tarafta muhtelif kafaların, dimağların, vücutların teşebbüsü, memleketin içinde muhtelif cereyanlar, muhtelif vaziyetler tevlidedebilir. Halbuki. Efendiler, biz her taraftan, hariçten ve haricin tesiriyle dahilden, namütenahi taarruzlara, hücumlara maruz bulunmaktayız. Bu vaziyet içinde bizim için esas, sakitane vahdeti muhafaza etmektir. Bu vahdeti böyle teşebbüsat-ı münferide ile halele duçar ettiğimiz gün, o teşebbüsat-ı münferidenin netice-i muvaffakiyatı en parlak dahi olsa, heyeti umumiyeiyi kurtarmak kabiliyetinden mahrumdur. Binaenaleyh, falan yerde falan, ve filan ve filan yerlerde yapılan kongrelere filan, filan, filan münferiden davet olunurlar ve bunlar oraya gider ve orada mevzuubahis olan esasatı kabul eder memleket içinde tatbik etmeğe başlarsa bu, doğru bir istikamet olamaz. Biz kongrelere de gideriz. Her tarafa gideriz, her şeye iştirak ederiz. Yalnız biz ederiz. Millet gider, yani yalnız milletin mümessillerinden mürekkep olan Meclis gider ve yapılması lazımgelen şeyi o yapar ve ancak Meclisi alinizin salahiyetini haiz olan memurların her hangi kongrede, her hangi bir mahalde her hangi bir cemiyette, her hangi bir hü-

kumette yapacağı temas, söyliyeceği söz, vereceği imza makul ve muteber olmak lazımgelir. Her halde biz bugün için kendi nokta-i nazarlarımıza, milletimizden, halkımızdan aldığımız hakiki nokta-i nazarlara tabi olarak hareket etmekteyiz.

Hulusi Bey (Karahisar) – Paşa Hazretleri. Baküde kongre resmi mi, gayri resmi midir?

Mustafa Kemal Paşa (Ankara) – Gayri resmidir efendim. O resmi olsa tabii Millet Meclisini davet ederdi. Şark vaziyeti hakkında resmi rapor ve malumata istinaden heyeti aliyenizi tenvir için vukubulacak maruzatım hulasaten bundan ibarettir. Maahaza bazı noktaların tenvirine daha lüzum ve ihtiyaç görüyorsanız malumatım dahilinde izahat veririm..

ERZURUM MİLLETVEKİLİ İSMAİL VE ARKADAŞLARININ ERMENİSTAN MÜTAREKE ŞARTLARINI HAKKINDAKİ SUAL TAKRİRİ MÜNASEBETİYLE

18 Kasım 1920

Bir noktayı hatırlatmak istiyorum ve askeri nikat-ı nazara taalluk ettiği için heyet-i askeriyeden aldığım malumat üzerine heyeti umumiyyeyi tenvir etmek istiyorum. Beyefendinin buyurdukları gibi; evvelce teklif edilmiş olan mütareke şeraitini Ermenilerin kabul ettiğini söylüyor ki o mütareke şeraiti iki nokta-i nazarı ihtiva ediyordu. Birisi; Ermeni ordusundan silah almak, ikincisi o günkü vaziyetine göre Ermeni ordusunun çekileceği hatla, bizim muhafaza edeceğimiz hat arasında bitaraf mıntaka bırakmak. Halbuki bilahare hareket- ı askeriye başladı. Evvelki hattı çok ileri geçtik. Yalnız bulunduğu vaziyetten şarka doğru değil, merkezden cenuba ve Şahtahtı'ndan dahi kıtaatımız ileriye yürümüştür. Binaenaleyh mütarekenamenin hututa taalluk eden kısmı bittabi yeni vaziyete göre tebeddül etmiştir. Bunun üzerine erkanı harbiyece yeni bazı

tekalif yapmışlardı. Fakat bu haiz-i ehemmiyet değildir. O, yeni hattın biraz garbında; bu, biraz daha ileride idi. Yalnız bunda yeni nokta-i nazar muhafaza edilmiştir. O da cenuptan Azərbaycan'a giden yolların tamamen emniyette tutulmasıdır. Erkanı harbiyece böyle bir şey vardır efendim, askeri talimat sırasında verilmiştir.

VAZİYET-İ UMUMİYE

(6.II. 1921)

... – Rusya Sovyet Cumhuriyetiyle mevcut münasebatımız ne haldedir?

– Ruslarla mevcut dostluğumuz daima hüsnühalde devam etmektedir. Moskova'da in'ikad etmek üzere olan konferansta hazır bulunacak heyeti murahhasamız, tahminime göre Moskova'ya vasil olmak üzeredir. Bu konferansta bütün Kafkas mesailini millet ve memleketimizin menafime mutabık bir surette halli kat'iyeye iktiran ettirebileceğimizi ve Rus Sovyet Cumhuriyetiyle Türkiye arasında mevcut muhadeneti maddi esaslarla tarsin edeceğimizi kaviyyen ümit ediyorum.

– Komünizm ile Rus dostluğu esasatı arasında bir münasebet var mıdır?

– Komünizm ictimai bir meseledir. Memleketimizin hali, memleketimizin içtimai şeraiti, dini ve milli anelerinin kuvveti Rusya'daki komünizmin bizce tatbikine müsait olmadığı kanaatini teyid eder bir mahiyettedir. Son zamanlarda memleketimizde komünizm

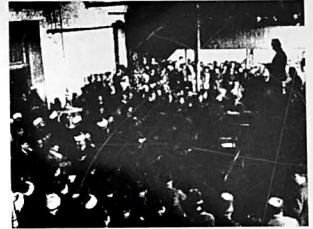
esasatı üzerine teşekkül eden fırkalar da bu hakikatı bittecrübe idrak ederek tatil-i faaliyet lüzumuna kaani olmuşlardır. Hatta bizzat Rusların mütefekkirleri dahi bizim için bu hakikatın sübutuna kaail bulunuyorlar. Binaenaleyh bizim Ruslarla olan münasebat ve muhadenetimiz ancak iki müstakil vletin ittihad ve ittifak esasları ile alakadardır...

İKİNCİ TOPLANMA YILINI AÇARKEN

1 Mart 1921

Efendiler, siyasetimizde muayyen olan preneplere bugüne kadar sadık kaldığımız gibi bundan sonra da milletin inkişafını, istiklalinin masuniyetini temin edecek olan bu siyasetimize muhafaza-i sadakatimiz tabiidir. Siyaset-i dahiliyemizde şiarımız olan halkçılık, yani milleti bizzat kendi

İkinci Toplama Yılıni Açarken
1 Mart 1921

mukadderatına hakim kılmak esası Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzla tesbit edilmiştir. Bu kanunu ve be kanuna müteferri olan kanunları bir an evvel çıkararak hüsnü tatbika çalışacağız. Siyaseti hariciyemizde menafe-i milletin istilzam eylediği esasatı ihtiva eden tamamen müstakil ve serbest bir siyaset takip edilmektedir (alkış-

1 Mart 1921

lar). Meclisimiz ve meclisimizin hükümeti cenkcu ve maceraperest olmaktan uzaktır. Bilakis sulh ve selameti tercih eder.

Bilhassa insanı, medeni mefkurelerin hayyizi husule çıkmasına fevkalade taraftardır. İşte bu esaslar dairesinde gerek şark ve gerek garp alemleriyle daima hüsnü münasebet ve revabıt-ı dostiyi ararlar. Şarkta Azerbaycan, Şimalı Kafkas ve Efganistan Hükümetleriyle samimi ve vicdani münasebetler tesis ettiğimiz gibi Irak ve Suriye İslam ahalisiyle fevkalade samimi rabitalar vücuda getirdik. Bizce

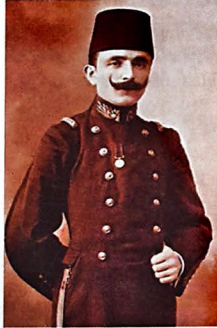

kıymettar olan bu revabıtı muhafaza etmekteyiz. İran Hükümetiyle de münasebetimiz vardır. Bunu teyit, cümle-i amalimizdendir. Ermenistan ve Gürcüstan ile mevcut münasebatımızın kariben müstakar ve menafi-i milliyemize mutabık bir surette iktiran edeceğini ümid ederiz. Rus Bolşevik Cumhuriyetiyle mevcut münasebatımız hüsnü cereyan ve devam etmektedir ve bu münasebatı elyevm Moskova'da bulunan heyet-i murahasamızın dahil bulunduğu konferansta daha ciddi esasata istinadettirerek takviyeye çalışmaktayız. Bu mesaimizin tamamen arzu-yu millete tevfiq olunacağına şüphe yoktur...

ATATÜRK'ÜN, TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKUMETİ
AZERBAJYAN TEMSİLCİSİ MEMDUH ŞEVKET BEY'E MEKTUBU (18
MAYIS 1921)

Ankara 18 Mayıs 337

Enver Paşa

Memduh Şevket Beyefendi'ye
Kıymetli mesainiz hakkında daima sitayişle mali malumat almaktayım. Teşekkür ederim. Birçok zamanlar Kafkaslardaki hadisat dolayısıyla sürat ve sühuletle muhabere olamıyordu. Bundan sonra bu mahzurun kalmasıyla memuldür. Komünizm propagandaları zaman zaman faaliyet kesb ediyor. Ve hudutta bulunanları endişeye düşürüyor.

Enver Paşa ve rüfekasının da bize akseden faaliyetlerindeki makasadın

bizim için hüsn-i teeakki edilmesine imkan kalmamıştır. Bu zevatın bazı teşebbüsatı dahilde samimi çalışan birçok kimseleri mantıktan uzaklaştırıyor. Memlekete iyilik olmuyor. Kurtulmak için ne kadar çok çalışmak lazım geleceğini takdiren gaffetlerini görüyorum.

Azerbaycan hakkında vicdanı arzularımızı henüz vazih takip edememekten mustaribim.

Azerbaycan'da inkılapdan evvel, hükümet, Mir Yusuf Vezirוף vasıtasıyla, muhtelif çeklerle bir milyon frank havale vermişti. Bundan başka da bir miktar para göndermişti. Şahsıma ait olan bu mebalığden yalnız ondokuz bin lira almıştım. Bir milyon frank, mukabilinde gösterilen eşya inkılap münasibetiyle gönderildiğinden, banka tarafından verilmemiştir.

Çeklerle protestoname Osman Bey'e tevdiyan gönderildi. Şahsen takip ettiğim birçok İslam mesailinde paraya ihtiyacım çoktur. Hükümetimizin bu gibi masarifata tahammülü yoktur. Azerbaycan hükümet-i hazırasından mezkur bir milyon frangın (altın) teminine himmet buyurmanızı rica ederim. Emin bir zatla göndermek banka

muamelelerine müraccahtır.

Muhabbetle gözlerinizden öper, muvaffakiyatınızı temeni ederim.

Mustafa Kemal

AZƏRBAYCAN ELÇİSİ İBRAHİM ABİLOVA

(14.X. 1921)

Elçinin itimat mektubunu verirken söylediği nutka cevap
Muhterem Mümessil Hazretleri!

Azeri Türklerinin ve ictimai Azərbaycan Şura Hükümetinin kardeşlik selamına Türkiye Büyük Millet Meclisi ve bu meclisin ordusu namına zatıalileri vasitasiyle yine kardeşçe mukabele etmekle bahtıyırım. Türkiye halkı, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun ordusu Azərbaycanlıların ve mümessili olduğumuz hükümetin haklarında gösterdiği asarı samimiyyət ve teveccühten mütehassis ve memnundur. Fikri istila ile açılmış olan Cihan harbini hitama erdiren galipler, teklif ettikleri şeraiti sulhiye ile ana topraklarımızı, istiklal ve hürriyetimizi elimizden almağa, asırlardan beri islamın ve Türklüğün fedakar muhafızı olan milletimizi esir derecesine indirmeğe kalkıştılar. İki senedir Rumeli ve Anadolu'da görülen hareketlerimiz bu gaddarane tecavüzün aksülamelinden, her mevcudun fitratan haiz olduğu müdafaainefs hakkının istimalinden başka bir şey değildir. Milli hudutlarımız dahilinde hür ve

müstakil yaşamak istiyoruz. Bu meşru emelimizi istihsal için uğraşıyoruz. Şu kutsi mücadelede milletimiz, islamın halasına, dünya mazlumlarının tezyidi refahına hizmet etmekle müftehirdir. Milletimiz bu hakikatın kardeş Azərbaycan'ın mümessili tarafından tasdik edildiğini işitmekle büyük bir saadet duyar. Rumeli ve Anadolu halkı Azeri kardeşlerinin kalbi kendi kalbi gibi çarptığını bilirler. Bunun için getirdiğiniz tuhfe selamın ne kadar derin ve ali bir hissini eseri olduğunu takdir eder ve bu selamı alırken Azeri Türklerinin de bir daha esarete düşmemeleri ve hukuklarının paymal edilmemesi temenni ve arzusunu izhar eylerler. Azeri Türklerinin dertleri kendi dertlerimiz ve sevinçleri kendi sevinçlerimiz gibi olduğu için, onların muradlarına nail olmaları, hür ve müstakil olarak yaşamaları bizi pek ziyade sevindirir. Türkün saadeti ve mazlumların halası yolunda Azərbaycan Türklerinin de kanını dökmeye amade bulduklarına dair olan beyanatınız istilacılara karşı Türkün ve mazlumların kuvvetini artıran pek kıymetli bir sözdür. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümetinin iki kardeş millet arasındaki revabit ve alakanın daha rasın ve daha metin bir

hale konulmasına bütün kuvvetiyle çalışacağını, bu babda zatalinize elden gelen her türlü muavenetleri ifa edeceğini temin eylerim.

Muhterem Mümessil Hazretleri! Kardeş Azerilerin ibraz eyledikleri asarı samimiyetten pek ziyade mütehasis olduğumu, bir daha beyan ve ordumuzun muvaffakiyatı namına izhar eylediğiniz temennayata karşı samimi teşekkürlerimin kabulünü rica ederim.

AZƏRBAYCAN ELÇİSİ ABİLOF'UN SÖYLƏVİNƏ CƏVAP

(18.X.1921)

Cebeci'deki Azərbaycan Elçiliğine bayraq çəkme törenində söylənmişdir.

Sefir Hazretleri,

Bu gün Bize mesərretli bir bayram yaşattığınızdan dolayı Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti ve şahsım namına təşəkkür ederim. Bu bayram gününün benim için mes'ut bir ciheti daha vardır ki, o da müstakil Azərbaycan Şura Hükümetinin sancağını çəkmək şərəfini bana bahsetmiş olmasıdır.

Efendiler; Ankara'ya Yunanlıların, düşmanların bayrağı çəkil-mək isteniyordu. Bu firsətə hamdolsun ki düşmanlarımız elde edemediler. Burada işte, kardeş hükümetin kardeş milletin sancağı çəkil-məklə bahtiyar bulunuyoruz.

Türkiye ve Azərbaycan arasındaki samimi rəvabıtın, kardeşliğin derecesini izaha lüzum görməmişəm. Bu kardeşlik rəvabıtının təyit və takviyəsi için göndərilən Sefir İbrahim Abilof Bey'in intihabında

Azərbaycan Hükümetinin isabəti böyüktür. Çünki İbrahim Abilof Hazretləri bu rəvabıtı uhuvvəti ruhunda duymuş bir zəttir və bizcə dahi pek mühim olan vəzifəsində müvəffək olmaq için lazım gələn bütün əvsafı haiz bulunuyorlar. Mezayayı məhsusasını daha ilk təmaslarında Bize ihsas və izhar buyurmuşlardır.

Təmsil etdikləri hükümetin də bir xususiyəti, başqa bir kıyməti vardır. Azərbaycan Hükümeti bir xalq hükümetidir; müqəddəratına kəndi sahib və hakimdir. Nezdinə məmur olduqları Türkiye Büyük millet Meclisi Hükümeti dahi hakimiyyətinə biləkaydü şərt sahib olan və idarə usulü xalqın, müqəddəratını bizzat və bilfiil idarə etməsi əsasına müstənit bulunan bir xalq hükümetidir. Türkiye xalqı bu gəyəsini istihsalı için bütün varlığıyla mücahədə etmiş və etməkdə bulunmuşdur və edəcəkdir.

Efendiler; Sefir Hazretləri işte böylə bir məmlekətdə Azərbaycan'ı təmsil ediyorlar. Bu mahiyəti təmsildəki mana və kıymət böyüktür. Azərbaycan ilə Türkiye arasında məvcut kardeşliğin, səmimiyyətini təvliid etdiyi rəvabıtdan başqa, Azərbaycan'ın digər dostlarımızla təmas nuktasında bulunması da haizi kıymət və əhəmiyyətdir. Coğrafi

vaziyeti gözönüne getirilirse filhakika Azərbaycan'ın Asya'daki kardeş hükümet ve milletler için bir temas ve telaki noktası olduğu görülür, Azərbaycan'ın bu mevkii mahsus, vazifesini pek mühim kılmaktadır. Bu vaziyetin yanında Anadolu'yu da gözönüne getirmenizi rica ederim. Tesadüfen sağımda duvarda asılı olan şu haritanın pek güzel irae ettiği gibi Anadolu da, bütün Asya'nın, bütün mazlumlar dünyasının, zulüm dünyasına doğru ileri sürdüğü bir vaziyette bulunmaktadır. Anadolu bu vaziyeti ile bütün zulümlere, hücumlara, taarrüzlara maruz bulunuyor. Anadolu yıkılmak, çiğnenmek, parçalanmak isteniliyor; fakat Efendiler, bu muhacemat Anadolu'ya maksur ve mahsur değildir. Bu muhacematın hedefi umumisi bütün şarktır.

Anadolu her türlü tasallutlara, taarruzlara karşı bütün mevcudiyetiyle müdafaainefs etmektedir ve bunda muvaffak olacağından emindir. Anadolu bu müdafaasıyla yalnız kendi hayatına ait vazifeyi ifa etmiyor, belki bütün şarka müteveccih hücumlara bir sed çekiyor. Efendiler, bu hücumlar elbette kırılacaktır. Bütün bu tasallutlar mutlaka nihayet bulacaktır. İşte ancak o zaman garpte,

bütün cihanda hakiki sükun, hakiki refah ve insaniyet hüküm sürebilecektir.

Bugün sancak kaşidesi münasibetiyle hissettiğimiz bahtiyarlığı fahrile yad etmek isterim. Bundan evvel Afganistan sefiri muhteremi de bize bahsetmişlerdi.

Aziz arkadaşımız Abilof Hazretleri; bugün Azərbaycan'ın istiklalini temsil eden sancağı çekerken ellerimin birtakım hissiyat ve teessürat ile müteharrik olduğunu duyuyorum; filhakika sancağı çeken benim ellerimdi. Fakat ellerimi tahrik eden, bugünkü bayramda manen müşterek olan bütün Türkiye halkının hakiki ve samimi kardeşlik hissiyatı idi.

Sefir Hazretleri; Azərbaycan sancağının Türkiye sancağının yanında, Türkiye semasında temevvücünü görmek bütün milletimiz için büyük bir bayramdır. Bize böyle bir bayram günü yaşattığınızdan dolayı samimi teşekküratımı tekrar ederim.

ATATÜRK'ÜN, TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKUMETİ
AZERBAJYAN TEMSİLCİSİ MEMDUH ŞEVKET BEY'E MEKTUBU
(16 KASIM 1921)

Ankara 16 Teşrinisani 337

Cemal Paşa

Memduh Şevket Beyefendi'ye
6 Ağustos 37 tarihli mektubunuz muhteviyatına dair Osman Bey'den de tafsiyat-ı kafiye alınmıştır.

1 – Vaziyet-i dahiliyemiz, bazı dedikodulara rağmen, Meclis'in vaziyeti şayan-ı memnuniyettir.

2 – Sakarya muzafferiyetiyle ordumuz manen çok yükseldi. Maddi kuvveti de bildiğinizden pek ziyade fazlalastı. Sakarya Meydan Muharebesi'ni müteakip (Eskişehir – Afyonkarahisar) hattına kadar düşman ordusunu takip ile iktifa

ettik. Yeni ve sürekli hareket için bazı hazırlıklar icap etti. Onunla meşgulüz. Vaziyet- i siyasiye icap ettirirse Yunan ordusuna yeni bir darbe vurmak mutasavverdir.

3 – Ruslarla dostluğumuz kuvvetli olarak berdevamdır. Rus Sefiri Nazeranus rahatsızlığına binaen tebdil olunuyor. Fransızlarla bir itilaf yaptık. İki ay zarfında Kilikya'yı tahliye edecekler. İtalyanlar Ankara'ya bir mümessil gönderdiler. Onunla da itilaf zemininde görüşülmeğe başlandı. İngilizler iğfal maksadıyla birkaç defa bilvasıta itilaf mükalesine girişmek ister göründü. Raddetmek istemedik. Onların sahte vaziyetleri görüldü.

4 – Kafkas hükümetleri ile olan sulhden memnunuz. Azerbaycan Sefiri İbrahim Bey'den şahsen de pek memnun kaldım.

5 – Azerbaycan Hükümeti'nin muavenet hususundaki hareket-i insaniyesine teşekkür ederim. Bu teşekkürümün, suret- i münasebede iblağını rica ederim.

6 – Enver, Halil Paşalarla Doktor Nazım ve Talat Beylerin eفال ve hareketleri doğru değildir. Takdir buyurduğunuz gibi...

Cemal Paşa'nın Afganistan'daki mesaisini pek dürüst ve şayan-

ı memnuniyet buluyoruz. Kendisini takviye edeceğim.

7 – Buradaki rüfekanızdan Ali Bey'den çok memnunum.

Muhabetle gözlerinizden öperim.

*Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkomandan Mustafa Kemal*

**ATATÜRK'ÜN, TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKUMETİ
AZERBAÝCAN TEMSİLCİSİ MEMDUH ŞEVKET BEY'E MEKTUBU
(2 ŞUBAT 1922)**

Ankara 2 Şubat 38

Memduh Şevket Beyefendi'ye

Arkadaşımız Mirza Davud'un seyahati bu varakpareyi yazmak vesilesini başsetti. Mirza Davud Bey kıymetli ve samimi bir genç. Ankada'dan infikaki şayan-ı arzu değildi; fakat Trabzon'da bulunması da faydalı olacaktır. Bütün Azerbaycan Heyet-i Sefareti'nin hakk-i alinizde pek mütehassis olduğunu gördüm. Bu satırları yazarken yanımda bulunan İbrahim Abilof Bey'in refikaları da mahsus selam ettiklerini yazmamı arzu ettiler.

Mirza Davud Bey'in Trabzon'dan gönderebilecekleri mektubunuzu beklerim. Ali Bey arkadaşınız şayan-ı memnuniyet bir surette çalışıyor. Kemal Bey de bazı tetkikattan sonra Almanya'dan gelecektir. Gözlerinizden öperim.

Mustafa Kemal

ATATÜRK'ÜN MEMDUH ŞEVKET (ESENDAL) BEY'İN 21 OCAK 1922
TARİHLİ MEKTUBUNA CEVAP TELGRAFI
(7 MART 1922)

Ankara 7/3/22

Memduh Şevket Bey'e

21 Kanunusani 38 tarihli mektubunuzla meľufunu aldım. İstilaat ve tetkikat-ı alinizi şayan-ı istifade buldum. Umumiyyetle münasebat-ı hariciyemiz hakkında hükümetimizin nokta-i nazarını Büyük Millet Meclisi'nin 1 Mart tarihli celsesinde irad ettiğim nutuk ve programda beyan eyledim. (Nvslrrhnh) Hariciye Vekaleti'nce sefaretlere çekirdim. Mesail (FR m.4 yhyh) gelince Hariciye Vekaleti bu hususlarda zat-ı alinizden bazı istizahta bulunacak ve lazım gelen talimatı tebliğ edecektir. Mesainize teşekkürle muvafak-ı bilhayır olmanızı temeni eylerim efendim. Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan Gazi Mustafa Kemal.

ÜÇÜNCÜ TOPLANMA YILINI AÇARKEN

1 Mart 1922

... Rus Şuralar Cuhuriyetiyle mevcut münasebat ve revabit-ı hasenemiz bu geçirdiğimiz sene zarfında en mükemmel bir surette inkişafında devam etmiştir (alkışlar). 16 martta Moskova'da bir muhadene mesei akdettik. Bu muahe-

Üçüncü toplanma yılını açarken.
1 mart 1922

de ile emperyalizmin savlet-i ihtiraskaranesine hedef olan iki devlet arasında avamil-i tahliyeden mütehassıl tesanüt, bir seldi hukukı ile de tesbit edilmiş oldu. Yakında umur-u iktisadiye ve ticariye ile

şehbenderlik mesailini tanzim edecek olan mukavelatın da akdi musammemdir.

Türkiye- Rusya muahedesi, Rusya'nın müttefiki olan diğer devletlerle yaptığımız mes'ut muahedatın birincisidir.

Azərbaycan, Gürcüstan, Ermenistan, Sovyet Cumhuriyetleriyle Moskova Muahedenamesi esasları dairesinde Kars' da 13 teşrinievvel tarihli muahedenameyi akdettik. Bu muahede ile şarkta hukuki bir şekil alan vaziyet-i fiiliyemiz de Sevr Muahedenamesinin gayri kabil-i tatbik olduğunu gösteren vakayiden biridir (şiddetli alkışlar).

Ermeni meselesi denilen ve Ermeni milletinin menafil hakikiyesinden ziyade cihan kapitalistlerinin menafii iktisadiyesine göre hal ledilmek istenilen mesele Kars Muahedesiyile en doğru suret-i hallini buldu (alkışlar). Asırlardan beri dostane yaşayan iki çalışkan halkın revabıt-ı hasenesi maalmemnuniye tekrar teessüs etti.

Ukrayna Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti ile de 2 kanunusanide, Ankara'da, yine Moskova Muahedenamesi esasatı dairesinde bir muahede akdettik. Bu muahedenameyi akdetmek üzere şehirimize gelen fevkalade murahhas ve kıymettar asker Frunze Yoldaş'ın pek

samımı ve dostane etvar ve ef'aliyle aramızda ne kadar iyi tesirat ve hatırat bırakmış olduğunu zikretmek isterim (alkışlar).

Kars Muahedenamesi ahkamına tevfikan tarafeyn-i akıdın arasında ticari ve iktisadi minasebatın tanzimi ve bir konsolosluk mukavelenamesi akdi için Tiflis'e bir heyet-i murahhasa gönderdik. Bu heyet elyevm Azərbaycan, Gürcüstan ve Ermenistan cumhuriyetlerinin murahbaslarile müzakerattadır. Tarafeynin menafiine muvafik mukarrerat ittihaz edilerek müzakeratın yakında hüsnü hitama ermesi memuldu.

Rusya Şuralar Cumhuriyetinin kıymetli mümessili olarak, Ankara'da bulunan Aralof Yoldaş'ın (alkışlar) Büyük Millet Meclisi'ne hitaben gönderdiği mektup münderecatında memleketimiz hakkında beslediği har ve samimi hissiyata muttali oldunuz.

Azərbaycan Sovyet Cumhuriyetinin sevimli mümessili İbrahim Abilof Bey'i ise (alkışlar), geçen yazdan beri Ankarada aramızda, görmekle mahzuzuz. Rusya Sovyet Cumhuriyetine müttefik devletlerden Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti de Ankara' ya kaasitler göndererek mevcut revabıt-ı muhadenetin (alkışlar)

şeklen de tesbitini arzu etmiş ve bu arzunun ifasına tarafımızdan meserretle şitap olunmuştur.

Buhara'ya bugünlerde mühim ricalimizden bir zatın tahtı riyasetinde bir heyet- i sefaretimiz gitmek üzeredir.

Rusya Şuralar Cumhuriyeti ve müttefikleriyle en iyi münasebatı tesis ve hüsnü idame ettiğimiz gibi bizimle hemhal ve hemdert olan şark islam devletleriyle de revabıt-ı mevcude-yi hasenin takviyesini bir gaye ittihaz eyledik (alkışlar).

Bu gayeye doğru yürürken ilk muahedenameyi Efganistan Hükümet-i İslamiyesiyle 1 martta Moskova'da akdettik (alkışlar). Bu muahedenamenin tatbikatından olmak üzere Efganistan geçen yaz Ankara'ya bir heyet-i sefaret gönderdi. Bu kardeş devletin sefiri Sultan Ahmet Han (alkışlar) Ankara'da cümlemizin mahbubu kulübüdür. Afganistan'da bir mümessilimiz mevcuttur. Namdar ricalimizden birinin tahtı riyasetinde bir heyet-i sefaret dahi bugünlerde Kabil'e müteveccihen yola çıkmak üzeredir. Şevketlu Emiri Afgan Hazretleri tarafından Büyük Millet Meclisi Reisine hitaben bütün Türkiye halkına gönderilen necabet ve semimiyetle

müzeyyen name- i giranbeha-yı emaret penahi, ki birkaç gün evvel huzurunuzda okunup müttefikane ve hararetle alkışlanmıştı, Afganistan'la Türkiye arasında mevcut revabıt- i uhuvvetkaraneyi bir kat daha tahkim eylemiştir.

İran Hükümet-i İslamiyesi ile da caigir bulunan münasebat-ı hasene-i hemcivariyi takviye nuhbe-i amalimizdir. İran devlet-i fahimesi tarafından Ankara'ya bir sefirin izam edilmiş olduğunu haberdik. Sefirin vürudunda tahkim-i revabıtı maluf bilcümle tedabirin tarafımızdan dahi ittihaz olunacağı şüphesizdir (İnşallah sadaları).

Elhasil Rusya ve şark devletleriyle revabıtımız bugünkü münasebat-ı cihanın iktisadi ve siyasi vaziyetinden doğan gayri kabili tağyir birtakım avamili tabiiyenin tahtı tesirinde, cümlemizin menafi ve mekasıtına uygun bir tarzda inkişaf ve iktisab-ı resanet etmektedir (süreklı alkışlar)...

İKİNCİ DÖNEM BİRİNCİ TOPLANMA YILINI AÇARKEN

1 Mart 1924

1 mart 1924

... İran milleti ile münasebatımız dostanedir. İran'ın amali milliyesi dairesinde inkişaf ve terakki-i mesaisini memnuniyetle müşahide ediyoruz (bravo sadaları, alkışlar). Afgan ile münasibatımız dostane olmakta berdevamdır.

Rusya Şuralar İttihad-ı Cumhuriyeti ile münasebatımızın dostane mahiyette muhafazasına ve fiilen inkişafına halisane atfı kıymet ediyoruz. Bazı müşkilat kısmen amalı olarak hal edilmiştir. Hemen neticeye takarrubetmiş olan konsolosluk mukavelesinin imzası tehhür etmiyecektir ümidindeyiz.

Efendiler! Cumhuriyetin siyaset-i hariciyede veçhesi, müstakimane ve halisane olarak sulhun ve muahedatın muhafazasına mütevecihtir. Münasebatı tevsi, mütekabildi hukuka riayet ve hukuka tarzı riayette mütekabiliyet hattı hareketimizdir...

ƏLAVƏ

**TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKUMETİ
AZERBAIJAN TEMSİLCİSİ MEMDUH ŞEVKET BEY'İN
•AZERBAIJAN SİYASİ FİRKALAR SON VAZİYETİ•
HAKKINDA ATATÜRK'E RAPORU (7 OCAK 1922)**

Hariciye vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Aslen Gence'li olduğu halde, İstanbul Darülfünunu'nda tahsilde bulunan ve tabiiyetimizi iktisap etmiş olan Ahmet Efendi isminde bir genç birkaç gündənberi Bakü'da bulunmaktadır.

Bu zatın Paris'teki Azerbaycan Heyeti tarafından gönderildiğini ve buradaki Müsavatçılara bir miktar para getirmiş olduğunu tesadüfen öğrendim. Bu genç beni de ziyarete geldi. Ve bana İstanbul'da Köprülüzade Fuat Bey'den bir tavsiye mektubu getirdi. Fakat memur

Mehmet Emin Resulzade

olduğu işlerden bahsetmedi.

Ancak ben işlerine kısmen vakıf bulunduğum cihetle yavaş-yavaş kendisini isticvab ve Tiflis'de yirmi gün kadar kaldığını, orada dahi bu kabil fırka işleriyle meşgul kimselerle münasebette bulunduğunu, bilahare Gence'ye uğrayıp aynı suretle çalıştığını anladım. Paris Heyeti ve bu kısım sağ Müsavatçılar ötedenberi Türkiye ile alakadar olmayarak Avrupa devletlerinin himayesinde Rusları memleketten tard edip Azerbaycan'a hususî bir siyaset ve inkişaf verebilecekleri kanaatindedirler. Müsavatçıların bu kısım bir kısım Bakü zenginlerinden mürekkep bir fırka, bu fırka Türkiye'nin takip ettiği siyaseti muvafık bir siyaset olarak görmezler. Kendilerinin de devletimizi takip etmesinin büyük felakete sebep olacağı kanaatindedirler. Bunların Azerbaycan inkılabı hakkında fikirleri de Türkiye'nin kendini kurtarmak için Azerbaycan'ı feda ettiği zeminindedir. İnkılabtan sonra Azerbaycan'da bu kısım Müsavatçıların bir faaliyeti, bir hareketi görülmedi. Bunların ekserini firar ettiler. Burada kalan ve gizlice çalışan Müsavatçıların ekserisi ise Darülfünun talebesinden, muallimlerden ve bir kısım

ameleden ibaret bir heyettir ki daha Müsavat hükümeti gününde kendilerine Hususî Müsavat ismini vererek parti içinde mücadeleye başlamışlardı. İnkılabtan sonra bir zaman Bakü'de mahpus kalan ve şimdi de Moskova'ya nefyedilmiş bulunan Resulzade Mehmet Emin de Bolşeviklerin derdestinden sonra mahpus olduğu halde bunlarla beraber çalışıyordu. Ve bugün de hala çalışmaktadır. Bunların fikirlerinde eğer bir Türkiye hükümeti olmayacak olursa bir Azerbaycan hükümeti olmasına imkan yoktur. Bu sebeple Türkiye siyasetini takip ve her şeyden evvel bir Türkiyenin beka ve kıvamına çalışılmalıdır. İlk fırsat zuhurunda Türklerin Azerbaycan'ı yabancı milletlerden tahlis edeceğinden şüphe yoktur. Bu son Müsavatçılar ile hususî münasebette bulunuyordum. Onlar Türkiye siyasetini kabul ve takibe teccid karar verdiklerinde bana iki murahhas göndererek teccid eden bu kararı tebliğ ve bu babta Ankara'nın ne mütalaada bulunduğunu, kendilerini takviye edip etmeyeceğini anlamak istediler. Ben o gündenberi bu teşkilatı el altında bulundurmakla beraber ciddi mükalemeta girip bir nevi tekeffül altında bulunmaktan çekindim. Bolşevik hükümetine karşı

vaziyetimizin nezaketi ve Azərbaycan fırkacılarının reşadetsizliğı itimatsızlığı artırdığı cihetle işi zarar vermeyecek surette idare ettim. Ve böylece devam edebilir idi. Fakat Paris'teki Müsavatçıların gönderdiği bu zatın Bakü'ye muvasalatı sağ Müsavatçıları canlandırdı. Bunlar İtilaf Devletlerinden söz aldıkları, çalışacaklarını ifade ederek sollardan ayrılıyorlar ve solların birçok arkadaşlarını çalışıyorlar. Sollar ise parasız olduklarından ve bizden kuvvetli bir söz de alamadıklarından zayıf kalıyorlar. Bunların ekserisi talebeden ve işçiden adamlar olduklarından fırkaları için hariçten para tedarikine muhtaçtırlar.

Diğerlerinin hareketi bahsine gelince: Bundan birkaç ay mukaddem Paris'te, Gürcistan, Azərbaycan ve Ermenistan hükümetleri namına bulunan muhtelif heyetlerin aralarında bir konfederasyona karar verdikleri ve Fransa'nın da bunu tanıyıp tasdik ettiği rivayet olunmuş ve bu rivayet sahih ise buraya gönderildiği gibi, elbette Gürcistan ve Ermenistan'a da adamlar gönderilmiş ve oralarda da teşkilata başlanılmıştır. Ben bunun kuvvetli bir aksi inkılap yapabileceğine kail bulunmuyorum. Ancak

münferit ve ufak hareketler yapabiliyorlar. Bu hareketler de nihayet biraz daha tarhiyat yapılması ve birkaç kişi daha öldürülmesi ile nihayet bulur ki, bizim için büyük bir mazarratı olmamakla beraber bir faydası da yoktur. Yeter ki bu meselede Ruslar bizden şüphelenmesinler. İstanbul'dan gelen zat her ne kadar bizim tabiiyetimizde ise de İran pasaportu ile buraya gelmiş ve o surette avdet edecektir. Şarkta bize karşı büyük bir teveccüh beslenildiğini ve bizim bu teveccühlere salim bir mecra vererek bundan bir hayli istifadeler çıkarmaklığımız kabil bulunduğunu, aksi takdirde bunların bazı maceracıları tatmin ve tebah olmaktan ve bize de ziyan getirmekten başka bir neticesi olmayacağını buralara seyahatten sonra daha ciddi bir surette anladım. Bura halkının bölünmeleri ise bittabi münasip teşekküllere raptetmek suretiyle idare olunabilecektir. Alelhusus Bakü gibi şarkın en mühüm bir merkezinde bizim, taraftar bir fırkaya malikiyetimizin her ihtimale karşı mukayyet olacağını ve bu münasebetin yar ve ağyarı gücendirip incitecek ihtilata meydan vermeden idare olunabileceği kanaatindeyim. Bendenize kalırsa Rusya iktisaden mahkum bir vaziyette kaldıkça

ve bizim şark akvamını aleyhine teşvik etmeyeceğimize emin buldukça bizimle dost kalmaya ve tesanüt Ruslar için de, bizim için de bir hayli zaman faydalı olacaktır. Veya Rusların başka hayalda oldukları daha salahiyettar makamca hiss olunmuş ise, bizim siyasi vazifemiz o hayalleri bu vadide tashih ve onlara emniyet verebilmektir sanıyorum. Bunun için de evvela ırkdaş olduğumuz şark halkının muhabbet ve teveccühlerine bir şekil verebilmek ve münasip bir tarz ile bu hissiyata hakim olmak iktiza eder. Eğer Ruslar bizim şarkta Rusya aleyhinde tebliğat ve tahrirkatta bulunmak fikrinde olmadığımızı kanaat edecek olurlarsa buralarda ticaretimize büyük bir saha açacağız. Şark milletlerinin teveccühlerini bu suretle derhal kabil-i istifade bir hale koyacağımız gibi bir taraftan da buralarının pek muhtac bulunduğu mektepler ve kitaplar ile de şive ve lisanımızı yerleştirmiş olacağız. Hem bu gibi muslihane ve dostane mesailde, hem de aksi takdir mülahazasında bu kabil bir teşkilatın temasını teşvike ihtiyacımız bulunduğu kanaatindeyim.

Bu kabil cereyanlara yakından alakadarlığımız, bazı Türkler

tarafından Türkiye namına yapılan serseriliklere da mani olacak ve dost devletler nezdinde sıhhat-ı siyasetimizi şaibedar edecek şüphelerin tahassülüne mani olacaktır.

Bu madde hakkında teşebbüsat icrasından maksadım bir defa da doğrudan doğruya fikr-i alilerini almayı ve bu meseleler hakkında zat-ı alilerine de malumat vermeyi elzem addeyledim. Hariciye Vekaleti'ne de vakayi hakkında telhisen malumatı kafiye verilmiştir.

Bu münasebetle Azerbaycan fırkaları hakkında bazı malumatı da ilave etmeyi faydasız bulmuyorum.

Her ne kadar Azerbaycan'da Bolşevikler kendilerinden başka bir fırkanın hayat ve faaliyetine müsaade etmezler ise de yine ufak bir kitle görülür ki: burada Menşevikler, Es-Er'ler, Müsavatçılar ve İttihad Fırkası taraftarları vardır. Hatta İhrar Fırkası namıyla de ufak bir fırka bugünlerde Müsavatçılara iltihak etmiştir.

Bu fırkalar içinde en canlıları Menşevikler ile Müsavatçılardır. Müsavatçılar sevilmişlerdir. Azerbaycan halkının ekseriyet-i azimesinde gayrişuun bir milliyetperverlik uyanmıştır. Buna Bolşevik istilası

da yardım etti. Günden güne bu cereyan çoğalıyor. Bu sebeple Azerbaycan'da ileri gelir ve işe yarar adamların hemen kaffesi bu fırkaya taraftar olmasıyla Müsavatçılara ehemmiyet verebilir.

Menşevikler ise Bolşevikler gibi beynelmil el bir fırkadırlar ve umum sosyal demokratlar ile alakadar olduktan başka Rus Menşevik Partisi'nin de adeta bir şubesi gibidirler. Bu sebeple Rusya'da Menşeviklerin mevki-i iktidara geldikleri tasavvur olunsa bir defa bu itibar ile diğer taraftan Azerbaycan'da Rus amele arasında da teşkilata malik bulunması itibariyle ehemmiyeti haizdir. Rus Menşevik Partisi altı ay evvele kadar faaliyette bulunuyordu. Ve fırkanın en zikudret lideri olan Sarnof da Rusya'da bulunuyordu. Ancak altı ay var ki faaliyetlerini yalnız Almanya'da bir gazete neşrine hasretmiş gibidir. Ve hele son zamanlarda Meclis-i Müessesan açılması iddiasından da

Neriman Nerimanof

sarfınazar ederek Saveti'nin ibkasını teklif ediyor. Ve Meclis-i Müessesan küsadı bir diktatör zuhurunu teshil edeceği fikrini dermeyer eyliyor. Ve Bolşeviklerin diğer fırkalara da hak vermeleri talebinde bulunuyorlar. Ancak Bolşeviklerin böyle bir teklife muvafakat edeceklerine inanılmaz.

Menşeviklerin Azerbaycan'daki liderleri Akıska'lı bir Türk olduğu cihetle bu fırka ile de bir nevi karabet tesisine muvaffak olmuş idik. Hatta Rus Menşevik Fırkası Katib-i Umumisi Doktor Iskamarofski'ye bolşevikler izin vermedikleri cihetle Azerbaycan tarikiyle Avrupa'ya kaçmış idi. O zaman kendisiyle uzun uzadıya görüşmeğe vakit bulduk ve onlara yarayacak bazı yardımlarımız da olduğu cihetle adeta akd-i rabita-i dostu ettik. Ve hala Berlin'den mektuplaşıyoruz. Menşevik Fırkası Azerbaycan Saveti intibahında faaliyet göstermiş ve bir hayli aza da kazanmış idi. Ondan sonra faaliyetini tevkif etti. Sosyal revolüsyonerlere gelince: Uzaktan yakından hiçbir münasebet tesisine muvaffak olmadık. Azerbaycan Türklerinden yalnız bir iki genç bu fırkanın azasından idiler, onlar da fırkanın sağ ve sol diye ikiye ayrılmasından ve solların

Bolşevikler ile müşterek mesaiyi kabulünden sonra Bolşevik oldular. Sağ Es- Er'ler Azərbaycan'da yalnız Rus amelesi arasında teşkilata malik bulunuyorlar. Bunlar arasına da nüfuza bir çare bulamadık. Es-Er'ler yakın vakte kadar Rusya'da hasseten Astarhan taraflarında mühim isyanlar çıkarıyorlardı. Bolşevikler yüzlercesini birden kuşuna dizdikleri halde faaliyette devam ediyorlardı. Liderleri Çernov V.Raş, zannederim ki Finlandiya'dadırlar. Her ne kadar son zamanlarda faaliyetlerine nihayet vermiş gibi görünüyorsa da Rusya'da en kuvvetli parti oldukları ve köylü arasında pek çok taraftarları bulunduğu cihetle hasseten Rusya'da ehemmiyetleri olduğu ve hareketleri dikkatle takip olunmak iktiza ettiği varest-i izahtır.

Azerbaycan'da mevcut fırkalardan biri de Doktor Karabek Farağün tarafından tesis edilen İttihad Fırkası'dır. Bu fırka ittihad-ı islamcıdır. Bunun için de evvelemirde Türkiye hükümeti ile ittihad etmek taraftarıdır. Müsavat fırkası vaktiyle Bakü zenginlerinin fırkası olduğu gibi İttihad Fırkası'nın ekseriyeti de Bakü'ye mahsus bir sınıf olan (Foço) ıtlak edilen zorbalar teşkil ederler. Bu sınıfı

Bakü'de Nikola hükümeti yetiştirmiş, maiyetinde birtakım külhanbeyler besleyen, bazı hırsızlıklarda daima elleri bulunan, zenginleri tehdit ile para alan ve adam öldürten bu sınıfa o zaman Ruslarca iğmaz-i ayn olur imiş. Bolşevikler bunların mühim bir kısmını öldürdüler, fakat İttihad Partisi'nin liderlerinden olan ve muhtelif kannı bulunan Beşir Bey Aşrikof gibiler kaldı. Zaten Doktor Karabek denilen zatın da mazisi temiz olmadığı Türkiye'de bulunduğu zaman malumdur. Bu fırka erkanı benimle çok görüştüler, ancak aramızda hüsn-i münasebat teessüs edemedi. Doktor Karabek Şimalı Rusya'da menfidir. Fırkanın burada bulunan erkanı küstah ve avamfirinb adamlar oldukları cihetle bir anarşi zamanında korkuludurlar. Bu fırkaların erkan ve azasından daha ziyade tafsilat vermeğe mukabil bir nebze Bolşeviklerden bahsetmeyi tercih ediyorum.

Azerbaycan komünistleri içinde Neriman'dan başka bizim dahili idaremiz ile alakadar olan bir diğerini görmedim. İçlerinde bu kabil şeyleri düşünen, meşgul olan adam yok. Bolşeviklerin komitacı çarşınısı Azerbaycan Bolşeviklerine hoş gelmiş, muhtelif

şahıslar üzerinde bunun muhtelif tecelliyatı görülüyor. Ve heyet-i umumiyesi itibariyle mesele Ruslara adım uydurmaktan ibarettir. Bolşevikler bizim ile daha ziyade alakadar oldular, sordular. Kendileriyle bir hayli münakaşat da cereyan etti. Azerbaycan'da bulunan Rus Bolşeviklerine gelince: Bunlardan yalnız ikisi nazariyat ile meşgul oldular. İkisi de bizimle alakadar oldular. Bunlardan birincisi Pavloviç'tir. Burada Şark Şurası Reisi idi. Hakkımızda bir kitap yazmış. Bu kitabı takdim ediyorum. Bu adam Yahudi'dir. Ve esas itibariyle lehimizde değildir. İkincisi Şark Şurası'nda aza olan İskaçko'dur. Bize dair birçok makalat neşretmiştir. Bunları o zaman tercüme ettirip Ankara'ya göndermiş idim. İskaçko Rus'tur. Hakkımızda bir hayli tetebbuatta bulunmuştur. Türkiye'de arazi meselesine dair Moskova gazetelerinde uzun bir makale neşretmiştir. Mazi ve hal-i hazırımıza dair tebliğatı oldukça esaslıdır. Bolşevikler her nedense İskaçko'ya itimat edemeyip kendisini müstacel bir surette Moskova'ya aldırıldılar. Şimdiki halde Moskova'da ve bir miktar zaruret içinde ömür sürmektedirler. Kendisine bazı dostları tavsit olunarak

muavenet edilebilir. Bolşeviklerin şarkşinasatı içinde birinci ve ümumiyet itibariyle de ikinci derecede erbab-ı kaleminden olduğu cihetle ihmal olunması iktiza etmeyen ve bize meyli sebebiyle kaleminden istifade me'mul olan bir şahsiyettir.

Nerimanof'a gelince: Onun fikri bizim usul-i intihabımız aleyhindedir. o tüccara ve tüccar gibi halkın emeğini alıp satanlara hakk-ı rey verdiğimizize muterizdir. Fikrini muhtelif defalar söylemiş ve yazmıştır. Ve bizi gördükçe, komünistliği değil, fakat Şura usul-ü idaresini kabulde ne mahzur görmekte olduğumuzu sorar durur. Bu babta şu yakın günlerde yazdığı bir makaleyi gönderiyorum. Bu makalede başlıca kastedilen memleket Türkiye'dir. Neriman'ın başlıca hakikat noktası şark dahililiği meselesidir. Neriman'a burada (Şarkın dahisi garbın daisi) diye bir isim koydular. O bundan memnundur. Şarkın en büyük adamı olmak ister. Ve kendisine şimdiki halde İran'da, Afganistan'da, Türkistan'da rakip yoktur. Ancak Türkiye'de vardır. Suallerinde daima bu hakikı rekabet kokusu istişman olunur.

Azerbaycan Türk Bolşevikleri içinde en göze çarpan şahsiyet

Neriman olduğuna şüphe yoktur. Sair Türk Bolşeviklerinden hiçbirinin Ruslar nezdinde Neriman kadar mevkii yoktur. Neriman'dan sonra sırasıyla Mirza Davud, Behbud Şahtanski, Karayef gelir. Neriman'la Mirza Davud arasında uzun müddet devam eden muaraza nihayet Neriman'ın galebesiyle neticelendi. Mirza Davud ve kendi arkadaşlarını Ruslar Moskova'ya aldirdılar.

Bir iki aya kadar Cenubi Kafkas Cumhuriyetleri konfederasyonu ilan olunacağı görülüyor. O zaman peyda olacak şekle göre ve mevki sahibi olacak zevata dair de arz-ı malumat ederim efendim.

*Türkiye' nin Azerbaycan'daki Mümessili
Memduh Şevket*

MƏNBƏLƏR

1. Atatürkün Söylev ve Demeçleri, I- III, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.
2. Prof. Dr. Utkan Kocatürk. Atatürk Çizgisinde Geçmişten Geleceğe. Atatürk ve Yakın Tarihimize İlişkin Görüşmeler, Araştırmalar, Belgeler; Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005.

Mündəricat

Ön söz	3
Erzurum kongresi'ni açarken	8
Kuvay-i milliye'nin vaziyeti	11
Erkanı harbiye-i umumiye reisi İsmet beyin umumi vaziyet hakkındaki demeci münasibetiyle	12
Milli mücadelede biran evvel muvaffak olmak için subaylardan kıtalar teşkili, millet vekillerinin gönüllü kuvvetler teşkil etmeleri ve subayların yanlarındaki hizmet erlerinin alınması hakkındaki taktir münasibetiyle	14
Erzurum milletvekili Durak ve arkadaşlarının, Şark cephesi kuvvetlerinin mütecavizlere karşı mukabele etmeleri sebeplerinin bildirilmesi hakkındaki sual taktiri üzerine	16

Erzurum milletvekili İsmail ve arkadaşlarının Ermenistan mütareke şartları hakkındaki sual taktiri münasibetiyle	35
Vaziyet-i umumiye	37
İkinci toplanma yılını açarken	39
Atatürkün, Türkiye büyük millet meclisi hükümeti Azərbaycan temsilcisi Memduh Şevket bey'e mektubu (18 Mayıs 1921)	42
Azerbaycan Elçisi İbrahim Abilof 'a	45
Azerbaycan elçisi Abilof'un söylevine cevap	48
Atatürk'ün, Türkiye büyük millet meclisi hükümeti Azerbaycan temsilcisi Memduh Şevket bey'e mektubu (16 Kasım 1921)	52
Atatürk'ün, Türkiye büyük millet meclisi hükümeti Azerbaycan temsilcisi Memduh Şevket bey'e mektubu (2 Şubat 1922)	55

Atatürk'ün Memduh Şevket (Esental) bey'in 21 ocak 1922 tarixli məktubuna cavab teleqrafı (7 Mart 1922)	56
Üçüncü toplanma yılını açarkən	57
İkinci dönm birinci toplanma yılını açarkən	62

ƏLAVƏ

Türkiyə böyük millət meclisi hökuməti Azərbaycan təmsilçisi Memduh Şevket bey'in "Azərbaycan siyasi firkələr son vəziyyəti" hakkında Atatürk'ə raporu (7 ocak 1922)	65
Mənbələr	79

Prof. Dr. Nizami Cəfərov
Prof. Dr. Mehmet Akif Tural

ATATÜRKÜN AZƏRBAYCAN SİYASƏTİ (öz dili ilə)

Nəşriyyatın direktoru E.A.Əliyev
Mətbəənin direktoru S.O.Mustafayev
Kompüter dizaynı A.F.Nəsirova

Yığılmağa verilib 26.12.2007. Çapa imzalanıb 06.02.2008.
Formatı 70x100 ¹/₃₂. F.ç.v 2,6. Ş.ç.v 3,4. Sifariş №36.
Sayı 500 nüsxə. Qiyməti müqavilə ilə.

“Çaşıoğlu” mətbəəsi.
Bakı şəhəri, M.Müşfiq küçəsi, 2a.

